

پیش بینی وسواس مرگ بر اساس سوگیری‌های مذهبی: بررسی نقش جنسیت

تاریخ دریافت: ۸۹/۱۰/۱۳

تاریخ پذیرش: ۸۹/۱۱/۱۰

علی محمدزاده*، محمود نجفی**

چکیده

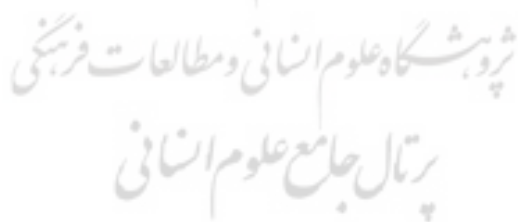
مقدمه: با در نظر گرفتن پیشینه پژوهشی مربوط به رابطه سوگیری‌های مذهبی و سلامت روانی، به نظر می‌رسد تمایز بین سوگیری‌های مذهبی درونی و بیرونی در فهم رابطه مذهب و وسواس مرگ مفید واقع شود. پژوهش حاضر به منظور بررسی رابطه سوگیری‌های مذهبی با وسواس مرگ با بررسی نقش جنسیت انجام گرفت.

روش: این پژوهش در یک بررسی همبستگی نگر انجام شده است. نمونه‌ای به حجم ۴۶۸ نفر به روش تصادفی طبقه‌ای انتخاب و با مقیاس‌های وسواس مرگ و سوگیری مذهبی مورد آزمون قرار گرفتند. داده‌ها با استفاده از روش رگرسیون چند متغیری همزمان تحلیل شدند.

یافته‌ها: نتایج به دست آمده نشان داد در هر دو جنس وسواس مرگ با سوگیری مذهبی بیرونی رابطه مثبت دارد، در حالیکه با سوگیری مذهبی درونی رابطه‌ای منفی دارد. نتایج تحلیل رگرسیون هم حاکی از آن بود که سوگیری‌های مذهبی بیرونی در گروه مؤنث قدرت پیش بینی بیشتری برای وسواس مرگ دارد.

نتیجه گیری: از آنجایی که سوگیری مذهبی درونی با وسواس مرگ رابطه‌ای منفی دارد، می‌توان نتیجه گرفت که رشد نیافتگی مذهبی دلیلی بر نگرش‌های مرضی نسبت به مرگ است. نقش جنسیت در رابطه سوگیری مذهبی بیرونی با وسواس مرگ حائز اهمیت است.

واژه‌های کلیدی: وسواس مرگ، مذهب، سوگیری مذهبی، جنسیت

E-mail: ali.mohammadzadeh@gmail.com

* نویسنده مسئول: استادیار، گروه روان شناسی دانشگاه پیام نور آذربایجان شرقی، آذربایجان شرقی، ایران

** استادیار، گروه روان شناسی بالینی دانشگاه سمنان، سمنان، ایران

مقدمه

نگرش‌های مرضی نسبت به مرگ می‌تواند یکی از تهدیدات بهداشت روانی به شمار آید. به طور کلی نگرش‌های مرضی نسبت به مرگ در سه ویژگی قابل بحث است: افسردگی مرگ، اضطراب مرگ و وسواس مرگ^۱. مطالعات و تاریخچه پژوهشی در خصوص مفهوم مرگ ابتدا در حوزه اضطراب مرگ شروع شد و در دهه‌ی هشتاد قرن بیستم رشد چشمگیری در این زمینه به دست آمد. موج دوم مطالعات مرگ در اواسط دهه‌ی ۹۰ در قرن بیستم اتفاق افتاد، در آخرین دهه‌ی قرن گذشته علاقه در مفهوم اضطراب مرگ همچنان در حوزه‌های پژوهشی خود را نشان داده است [۱، ۲]. در سال ۱۹۹۰ تمپلر، لاوی، چالگوپجان و توماس-دابسون^۲ [۳] مفهوم افسردگی مرگ را معرفی کردند. سومین مؤلفه در این حوزه توسط عبدالخالق^۳ [۴] تحت عنوان وسواس مرگ معرفی شد. وسواس مرگ اشتغالات ذهنی، تکانه‌ها و عقاید مقاوم مربوط به مرگ را شامل می‌شود [۴]. روان‌شناسان علاقه‌مند به مطالعه دین مایلند مواردی همچون نگرش و واکنش نسبت به مرگ را مورد مطالعه تجربی قرار دهند و در این میان، از روش‌های علوم رفتاری و اجتماعی معاصر برای رشد و گسترش روان‌شناسی دین بهره می‌برند. مرگ و زندگی بعد از مرگ و نیز نگرش انسان نسبت به آن بدون تردید یکی از موضوعات اساسی مورد بحث در همه ادیان الهی به شمار می‌رود. یافته‌های تحقیقی، رابطه مثبت باورهای مذهبی با مؤلفه‌های مختلف سلامت روان مانند کاهش علائم افسردگی [۵]، کاهش تنیدگی [۶]، کاهش اضطراب و حرمت خود [۷]، سازگاری [۸]، سرسختی و شادکامی [۹] و صفات اسکیزوتایپی [۱۰] را نشان داده‌اند. به طور کلی، روند پژوهش در مورد مذهب و سلامت روان در سال‌های اخیر پیشرفت فزاینده‌ای داشته است. در این راستا، یکی

از حیثه‌های پژوهش، رابطه مذهب و اشتغال ذهنی درباره مرگ است. در توجه به این حیثه از روان‌شناسی، مقیاس وسواس مرگ^۴ توسط عبدالخالق [۴] به منظور سنجش اشتغالات ذهنی، تکانه‌ها و عقاید مقاوم مربوط به مرگ ساخته شد. این مقیاس به عنوان ابزاری مکمل برای دو ابزار پژوهشی موجود مربوط به مرگ (مقیاس‌های اضطراب و افسردگی مرگ) ایجاد شده است. به نظر می‌رسد رابطه مذهب با وسواس مرگ بستگی به دیدگاه نظری فرد در ارتباط با مذهب داشته باشد. آلپورت [۱۱] بیان می‌کند که در دو سطح می‌توان از مذهب صحبت کرد: مذهب رشد یافته^۵ و مذهب رشد نیافته^۶ که اولی از خوداندیشی^۷ حاصل می‌شود و یک نظام سازمان یافته و یکپارچه را در شخصیت آدمی ایجاد می‌کند و دومی هر چند منجر به توحید یافتگی شخصیت نمی‌شود اما با ارضاء نفس همراه است. بر این اساس دو نوع سوگیری مذهبی وجود دارد: سوگیری مذهبی درونی^۸ که شامل تجربه کردن مذهب به منزله عامل انگیزشی مهم در زندگی فردی است و کاملاً در زندگی درونی شده و عملی است و دوم سوگیری مذهبی بیرونی^۹ که معادل مذهب رشد نیافته است و شامل استفاده از مذهب برای دستیابی به بعضی از اهداف همچون حمایت اجتماعی است. فرد با سوگیری درونی تمایل دارد به مذهب خدمت کند، نه آنکه از مذهب استفاده کند. در صورتی که فرد با سوگیری بیرونی از مذهب برای رسیدن به مقام و کسب مقبولیت در جامعه و خانواده و یا حتی بالا بردن اعتماد به نفس و توجیه اعمال خود استفاده می‌کند. اغلب مردم هر دوی این سوگیری‌ها را در درجاتی به صورت نسبی دارند [۱۱]. همان طور که اشاره شد یافته‌های تحقیقی، رابطه مثبت سوگیری

4- Death Obsession Scale
5- mature religion
6- immature religion
7- self thinking
8- intrinsic orientation
9- extrinsic orientation

1- death obsession
2- Templer, Lavoie, Chalgujian, Thomas-Dobson
3- Abdel-Khalek

سراب که در سال تحصیلی ۹۰-۸۹ مشغول به تحصیل بودند. روش نمونه‌گیری از نوع تصادفی طبقه‌ای بود. حجم نمونه انتخاب شده با در نظر گرفتن معیارهای جدول نمونه‌گیری مورگان ۴۶۸ نفر می‌باشد. آزمودنیها به تفکیک جنسیت، متشکل از ۱۸۰ مرد با میانگین سنی ۲۴/۴۸ سال و انحراف معیار ۳/۲۵ و ۲۸۸ زن با میانگین سنی ۲۲/۷۹ سال و انحراف معیار ۲/۶۶ بودند. میانگین سنی و انحراف معیار کل نمونه نیز ۲۳/۴۴ و ۳/۰۱ بود.

ابزار:

۱- مقیاس وسواس مرگ (DOS): این مقیاس شامل ۱۵ ماده می‌باشد که توسط عبدالخالق [۴] به منظور سنجش اشتغالات ذهنی، تکانه‌ها و عقاید مقاوم مربوط به مرگ ساخته شده است. روش نمره گذاری آن از نوع لیکرت ۵ درجه‌ای می‌باشد که ۱ معادل اصلاً و ۵ معادل خیلی زیاد است. دامنه نمرات بین ۱۵ تا ۷۵ قرار دارد. مقیاس وسواس مرگ ۳ عامل دارد که به ترتیب عبارتند از: نشخوار مرگ، سلطه مرگ و عقاید تکراری مربوط به مرگ. عبدالخالق [۴] در فرهنگ اصلی، ضریب همسانی درونی این مقیاس و عامل‌های آن را ۰/۹۰ و بالاتر گزارش کرده است. روایی مقیاس وسواس مرگ از طریق محاسبه ضریب همبستگی با مقیاس‌های مشابه به عنوان روایی همزمان نشان داده شده است و بر این اساس ضریب همبستگی مقیاس وسواس مرگ با مقیاس اضطراب مرگ ۰/۶۲، افسردگی مرگ ۰/۵۷، وسواس عمومی ۰/۴۶، اضطراب عمومی ۰/۳۳، افسردگی عمومی ۰/۴۲ و مقیاس روان‌آزردگی پرسشنامه شخصیتی آیزنک ۰/۳۵ گزارش شده است. در ایران محمدزاده، اصغرنژاد فرید و عاشوری [۱۶] روایی همزمان این مقیاس را از طریق اجرای همزمان آن با مقیاس اضطراب مرگ ۰/۷۶ و ضرایب اعتبار بازآزمایی، تنصیفی و همسانی درونی آن را به

مذهبی درونی با مؤلفه‌های مختلف سلامت روانی را نشان داده‌اند. همچنین، پژوهش‌ها رابطه سوگیری مذهبی با مؤلفه‌های شخصیتی را نیز مورد بررسی قرار داده‌اند. بر این اساس، ساراولو^{۱۰} [۱۲] در مطالعه‌ای فراتحلیلی بین سوگیری مذهبی بیرونی و روان‌نژندی رابطه‌ی مثبت گزارش کرد. با اینکه اکثر پژوهش‌ها نشان داده‌اند که بین روان‌گسستگی گرابی و رفتار مذهبی رابطه معکوس وجود دارد [۱۳]، ولی یافته‌های پژوهشی کمتری در ارتباط با رابطه آن با سوگیری‌های بیرونی و درونی مذهبی وجود دارد. مالتبی^{۱۱} و دی^{۱۲} [۱۴] در بررسی وسواس مرگ و رابطه آن با سوگیری مذهبی در دانشجویان انگلیسی به این نتیجه رسیدند که بین سوگیری مذهبی بیرونی و وسواس مرگ رابطه وجود دارد. در مطالعه عبدالخالق [۱۵] با بررسی وسواس مرگ در بین افراد عادی، بیماران مبتلا به اختلالات اضطرابی، اسکیزوفرنیا و سوء مصرف مواد به این نتیجه رسید که بیماران اضطرابی مرد و زن نسبت به سایر گروه‌ها نمرات بالاتری کسب کردند. مرگ و زندگی بعد از آن یکی از مباحث اصلی در ادیان مختلف به شمار می‌آید، بنابراین باورهای مذهبی در مذاهب مختلف می‌تواند تأثیرات متفاوتی بر اشتغالات ذهنی و وسواس مرگ داشته باشند. با توجه به این که تا کنون پژوهشی در ارتباط با رابطه سوگیری‌های مذهبی با وسواس مرگ در فرهنگ مذهبی ما منتشر نشده است، هدف از پژوهش حاضر بررسی سوگیری‌های مذهبی با وسواس مرگ در گروه‌های جنسیتی مؤنث و مذکر به منظور افزایش دانش در مورد نگرش‌های مرضی نسبت به مرگ می‌باشد.

روش

طرح پژوهش: پژوهش حاضر از نوع همبستگی است. **آزمودنیها:** جامعه آماری عبارت بود از کلیه دانشجویان دختر و پسر دانشگاه‌های پیام نور تبریز و

10- Saroglou
11- Maltby
12- Day

مقیاس وسواس مرگ را تکمیل نمایند تا بدین وسیله اثرات ناشی از ترتیب تکمیل پرسشنامه‌ها کنترل شود. به منظور رعایت اخلاق پژوهشی و حقوق آزمودنیها، علاوه بر اعلام داوطلبانه بودن شرکت در پژوهش، هم به صورت شفاهی (قبل از اجرا) و هم به صورت کتبی (بالای پرسشنامه)، خاطر نشان گردید که اطلاعات درخواستی در این پرسشنامه‌ها، صرفاً به منظور اهداف پژوهشی است. جهت اطمینان خاطر شما، به جز تعیین جنسیت نیازی به ذکر نام و نام خانوادگی و دیگر مشخصات خصوصی نیست. در نهایت داده‌ها با استفاده از روش رگرسیون چند متغیری همزمان تحلیل شدند.

یافته‌ها

میانگین نمرات کسب شده در متغیرهای پژوهش در جدول ۱ خلاصه شده است.

جدول ۱) میانگین و انحراف معیار نمرات کسب شده

در متغیرهای پژوهش

متغیر	میانگین	انحراف معیار
وسواس مرگ	۳۰/۷۷	۹/۴۷
سوگیری مذهبی بیرونی	۳۲/۲۱	۷/۹۷
سوگیری مذهبی درونی	۲۵/۵۴	۶/۳۴

جدول ۲ همبستگی‌های بین مؤلفه‌های سوگیری مذهبی و وسواس مرگ را نشان می‌دهد. بر اساس اطلاعات جدول، وسواس مرگ با سوگیری مذهبی بیرونی رابطه مثبت و با سوگیری مذهبی درونی رابطه‌ای منفی دارد.

جدول ۲) همبستگی بین مؤلفه‌های سوگیری مذهبی

و وسواس مرگ

متغیرها	سوگیری مذهبی بیرونی	سوگیری مذهبی درونی
وسواس مرگ	*۰/۳۴	*-۰/۱۶

* $(p < 0.001)$

ترتیب ۰/۷۳، ۰/۵۷ و ۰/۵۹ گزارش کرده‌اند. ۲- پرسشنامه سوگیری مذهبی آپورت: این مقیاس توسط آپورت برای اندازه‌گیری سوگیری مذهبی ساخته شده است. آپورت در ابتدا یک مقیاس ۲۰ گزینه‌ای ساخت که ۱۱ گزینه آن به سوگیری مذهبی بیرونی و ۹ گزینه آن به سوگیری مذهبی درونی مربوط می‌شود. در ادامه فیگن یک نسخه ۲۱ سؤالی از مقیاس نگرش مذهبی منتشر کرد که تمام گزینه‌های آپورت در آن انتخاب شده بودند و علاوه بر آن یک گزینه‌ی دیگر به آن افزود. در این پژوهش از نسخه ۲۱ سؤالی استفاده شده است. طبق تحقیق آپورت [به نقل از ۱۷] همبستگی بین گزینه‌های سوگیری مذهبی درونی با گزینه‌های سوگیری مذهبی بیرونی ۰/۲۰- می‌باشد. در این مقیاس گزینه‌ها بر اساس مقیاس لیکرت تنظیم گردیده‌اند. در نمره گذاری سوگیری مذهبی بیرونی، کاملاً مخالفم ۱، تقریباً مخالفم ۲، تقریباً موافقم ۴، کاملاً موافقم ۵ و سؤالات بی‌پاسخ ۳ نمره گذاری می‌شوند. این روند در مورد نمره گذاری سوگیری مذهبی درونی معکوس می‌باشد یعنی کاملاً موافقم ۱، تقریباً موافقم ۲، تقریباً مخالفم ۴، کاملاً مخالفم ۵ و سؤالات بی‌پاسخ ۳. جان بزرگی [۱۸] اعتبار این پرسشنامه را در یک گروه ۲۳۵ نفری از دانشجویان دانشگاه‌های تهران با ضریب آلفای کرونباخ ۰/۷۳ و با روش باز آزمایی ۰/۷۴ گزارش کرده است.

روند اجرای پژوهش: پس از انتخاب کلاس‌ها در هر دانشکده نخست محقق خود را به دانشجویان معرفی و هدف تحقیق را بیان کرد. سپس سؤالات مقیاس وسواس مرگ و پرسشنامه سوگیری مذهبی در اختیار آنها قرار داده شد. به آزمودنیها گفته شد، محدودیت زمانی وجود ندارد و آنها باید نظر خود را در مورد گویه‌های پرسشنامه‌ها در مقیاسی ۵ درجه‌ای ابراز نمایند. در تکمیل همزمان پرسشنامه‌ها ترتیبی داده شد که نیمی از آزمودنیها نخست مقیاس وسواس مرگ و سپس پرسشنامه سوگیری مذهبی را تکمیل نمایند و نیم دیگر از آزمودنیها ابتدا سوگیری مذهبی و سپس

ملاک وارد معادله رگرسیون شدند. همچنین، به منظور بررسی نقش جنسیت، علاوه بر تحلیل کل نمونه، روی نمونه‌های مؤنث و مذکر هم تحلیل‌های جداگانه‌ای انجام شد. ادامه تحلیل در دو نوبت انجام گرفت، یکی روی نمونه‌های مؤنث و دیگری روی نمونه‌های مذکر. جدول ۳ نتایج تحلیل‌های سه گانه را نشان می‌دهد. با توجه به ضرایب بتای حاصل از تحلیل رگرسیون، می‌توان نتیجه گرفت که در کل نمونه و نیز در گروه‌های مؤنث و مذکر بین متغیر پیش‌بین و ملاک رابطه معناداری وجود دارد. نتایج تحلیل حاکی از آن است که متغیر «سوگیری مذهبی بیرونی» در کل نمونه، نمونه مؤنث و نمونه مذکر به ترتیب می‌تواند ۱۳ درصد، ۲۲ درصد و ۹ درصد از تغییرات متغیر ملاک یعنی «وسواس مرگ» را پیش بینی کند.

در بررسی پیش فرض استفاده از رگرسیون چندگانه فرض هم خطی بودن چندگانه برای سنجش استقلال متغیرهای پیش‌بین بررسی شد. نرم‌افزار شاخص تحمل و شاخص عامل تورم واریانس را به دست داد. شاخص تحمل متغیرها ۰/۹۹ و شاخص عامل تورم واریانس ۱ بود. از این رو می‌توان پذیرفت که متغیرهای پیش‌بین از یکدیگر مستقل‌اند و هم خطی بودن چندگانه اتفاق نیفتاده است. نمودار طبیعی هم نشان داد که انحراف از طبیعی بودن صورت نگرفته است. به منظور تعیین دقیق‌تر رابطه، و نیز تشخیص سهم متغیرهای پیش‌بین در تبیین متغیر ملاک از تحلیل رگرسیون چند متغیره همزمان استفاده شد. در تحلیل رگرسیونی «سوگیری مذهبی درونی» و «سوگیری مذهبی بیرونی» به عنوان متغیر پیش‌بین و «وسواس مرگ» به عنوان متغیر

جدول ۳) تحلیل رگرسیون متغیر وسواس مرگ بر سوگیری‌های مذهبی

گروه	متغیرهای پیش‌بین	B	β	t	سطح معناداری	R	R ²	F	سطح معناداری
کل نمونه	مذهب بیرونی	-۰/۳۹	-۰/۳۳	۷/۴۰	۰/۰۰۱	۰/۳۶	۰/۱۳	۳۶/۴۳	۰/۰۰۱
	مذهب درونی	-۰/۲۱	-۰/۱۴	۳/۲۵	۰/۰۰۱				
مؤنث	مذهب بیرونی	-۰/۵۲	-۰/۴۶	۷/۰۱	۰/۰۰۱	۰/۴۷	۰/۲۲	۲۶/۱۸	۰/۰۰۱
	مذهب درونی	-۰/۰۷	-۰/۰۶	۰/۹۳	۰/۳۵				
مذکر	مذهب بیرونی	-۰/۳۱	-۰/۲۶	۴/۶۲	۰/۰۰۱	۰/۳۱	۰/۰۹	۱۵/۴۸	۰/۰۰۱
	مذهب درونی	-۰/۲۹	-۰/۱۶	۳	۰/۰۰۳				

بحث

رشد نیافتگی مذهبی افراد با اشتغالات ذهنی مرضی با مرگ است. از آنجایی که سوگیری مذهبی درونی با وسواس مرگ رابطه معکوس دارد، می‌توان نتیجه گرفت که مذهب در آنها رشد نیافته‌تر بوده و از گرایش‌های مذهبی اصیل فاصله دارد و مطابق نظر آلپورت [۸] مذهب آنها مذهب بیرونی است و نقطه مقابل این نوع مذهب، سوگیری مذهبی درونی است

هدف از پژوهش حاضر بررسی رابطه سوگیری مذهبی با وسواس مرگ بود. نتایج به دست آمده بیانگر رابطه معنی‌دار بین وسواس مرگ و سوگیری مذهبی می‌باشد. بر این اساس، وسواس مرگ با سوگیری مذهبی درونی رابطه‌ای منفی و با سوگیری مذهبی بیرونی رابطه‌ای مثبت نشان داد. این یافته با پژوهش‌های مالتبی و دی [۱۴] و عبدالخالق [۱۵] همسو بوده و نشان دهنده

که وسواس مرگ با اضطراب مرگ همبستگی بالایی دارد [۴] این احتمال با یافته‌هایی هماهنگ است که نشان داده‌اند میزان اضطراب مرگ در زنان بیشتر از مردان است [۲۵]. احتمال دوم بیانگر آن است که افزایش وسواس مرگ در زنان و کاهش آن در مردان ناشی از مواد پرسشنامه وسواس مرگ باشد، چرا که جملات آن جنبه هیجانی داشته و این امکان وجود دارد که مردان در مقایسه با زنان در بیان هیجانات خود بازداری داشته باشند، لذا پژوهشگران مطمئن نیستند که این تفاوت وجود دارد و شاید زنان احساس‌های نگران کننده درباره فنا پذیری را می‌پذیرند و مردان از آن اجتناب می‌کنند، این توجیهی است که با حالت هیجانی بیشتر زنان در طول عمر، هماهنگ است و شاید به همین دلیل نمرات کمتری کسب کرده باشند [۲۱، ۲۷]. به طور کلی، وسواس و ترس از مرگ یکی از پدیده‌های روان‌شناختی واقعی است. چه چیزی پیش بینی می‌کند که فکر مردن موجب اندوه شدید، آرامش نسبی یا چیزی بین این دو می‌شود، پژوهشگران برای پاسخ دادن به این سؤال، هم نگرانی کلی از مرگ و هم انواع عوامل خاص، مانند ترس از وجود نداشتن، فقدان کنترل، مرگ عذاب آور، فاسد شدن بدن، جدا شدن از افراد عزیز، امور ناشناخته، و موارد دیگر را ارزیابی می‌کنند [۲۸]. یافته‌ها از تفاوت‌های فردی و فرهنگی زیاد در جنبه‌های ترس برانگیز مرگ خبر می‌دهند. برای مثال، بعد از بررسی گروهی از مسلمانان، معلوم شد عوامل خاصی مانند فاسد شدن بدن و امور ناشناخته که مکرراً در پاسخ‌های غربی‌ها مشاهده می‌شود، اصلاً در آنها وجود ندارد، در بین غربی‌ها، معنویت- درک معنی زندگی- در کاستن از اضطراب و وسواس مرگ با اهمیت‌تر از تعهد مذهبی است. برخورداری از فلسفه شخصی پیشرفته درباره مرگ نیز ترس را کاهش می‌دهد. بررسی خواهد

که به مفهوم ایمان بیشتر نزدیک است. یکی از راه‌هایی که باورهای مذهبی درونی می‌توانند باعث ارتقای سلامت روان شوند، کاهش ترس از مرگ است [۱۹، ۲۰، ۲۱]. ترس از مرگ محرک نیرومند برانگیزاننده رفتار از جمله وابستگی‌های فرهنگی است. بر اساس نظریه مدیریت وحشت^{۱۳} [۲۲] یادآوری فناپذیری با افزایش دسترس پذیری افکار مرگ^{۱۴} منجر به تولید اضطراب فوق‌العاده‌ای می‌شود که افراد را در جهت کاهش آن برانگیخته می‌کند [۲۳، ۲۴]. اضطراب مرگ تهدید قابل ملاحظه‌ای برای بهزیستی روانی می‌تواند به شمار رود. این امر به ویژه در افراد جوان‌تر واقعیت بیشتری می‌تواند داشته باشد، چرا که ترس از مرگ در این گروه بسیار قوی‌تر از بزرگسالان است [۲۳، ۲۵]. از سوی دیگر، در برخی از مطالعات ترس از مرگ با بهزیستی وجودی^{۱۵} و معنوی^{۱۶} رابطه نشان داده است [۲۶] ولی به خاطر همپوشی مفهومی زیادی که بین اضطراب مرگ، بهزیستی وجودی و معنوی وجود دارد، تفسیر این یافته‌ها تا حدودی مشکل می‌باشد. بنابراین، رابطه بین اضطراب مرگ و سلامت روان از شفافیت لازم برخوردار نیست. با اینکه دل مشغولی با مرگ در همه ادیان و افراد مذهبی روشی برای تدارک زندگی معنادار تلقی می‌گردد، ولی پژوهش‌ها پیشنهاد کرده‌اند که اشتغال ذهنی با مرگ می‌تواند تولید اضطراب و افسردگی در برخی افراد مذهبی نماید [۱۵]. در ارتباط با جنسیت، یافته‌ها نشان دادند که ارتباط بین وسواس مرگ با سوگیری مذهبی بیرونی در گروه مؤنث قوی‌تر از مذکر است. از آنجایی که بین دو گروه از نظر میزان سوگیری مذهبی بیرونی و درونی تفاوتی مشاهده نشد، برای نقش جنسیت در ارتباط وسواس مرگ با سوگیری‌های مذهبی دو احتمال را می‌توان مطرح کرد، یکی این که میزان وسواس مرگ در گروه مؤنث بیشتر است و از آنجایی

13- terror management theory

14- death-thought accessibility

15- existential well-being

16- spiritual well-being

است، بدین وسیله از ریاست و اعضای شورای پژوهشی دانشگاه پیام نور استان آذربایجان شرقی قدردانی می‌گردد.

منابع

- 1- Feifel H. Psychology and death: Meaningful rediscovery. *Am Psychol.* 1990; (45): 537-543.
- 2- Kastenbaum R. Reconstructing death in postmodern society. *Omega: J Death Dying.* 1993; (27): 75-89.
- 3- Templer DI, Lavoie M, Chalgujian H, Thomas-Dobson S. The measure of death depression. *J Clin Psychol.* 1990; (46): 834-839.
- 4- Abdel-Khalek AM. The structure and measurement of death obsession. *Pers Individ Dif.* 1998; (24): 159-165.
- 5- Maltby J, Day L. Depressive symptoms and religious orientation: examining the relationship between religiosity and depression within the context of other correlates of depression. *Pers Individ Dif.* 2000; (28): 383-393.
- ۶- مختاری عباس، الهیاری عباسعلی، رسولزاده طباطبایی کاظم. رابطه جهت‌گیری‌های مذهبی با میزان تنبیدی. *مجله روان‌شناسی.* ۱۳۸۰؛ ۱۷: ۶۷-۵۶.
- ۷- بهرامی احسان هادی. رابطه بین جهت‌گیری مذهبی، اضطراب و حرمت خود. *مجله روان‌شناسی.* ۱۳۸۱؛ ۲۴: ۳۳۶-۳۴۷.
- ۸- خدائپناهی محمد کریم، خاکسار بلداجی محمدعلی. رابطه جهت‌گیری مذهبی و سازگاری روان‌شناختی در دانشجویان. *مجله روان‌شناسی.* ۱۳۸۴؛ ۳۵: ۳۲۰-۳۱۰.
- ۹- آزموده پیمان، شهیدی شهریار، دانش عصمت. رابطه بین جهت‌گیری مذهبی با سرسختی و شادکامی در دانشجویان. *مجله روان‌شناسی.* ۱۳۸۶؛ ۴۱: ۷۴-۶۰.
- ۱۰- محمدزاده علی، نجفی محمود، عاشوری احمد. جهت‌گیری مذهبی در شخصیت‌های اسکیزوتایپی. *مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران.* ۱۳۸۸؛ ۵۸: ۲۸۹-۲۸۳.
- ۱۱- غباری بناب باقر، غلامعلی لواسانی مسعود، فرخ رو جلیلی. رابطه جهت‌گیری مذهبی و سلامت روانی مادران کودکان استثنایی. *مجله روان‌شناسی.* ۱۳۸۶؛ ۴۲: ۱۳۴-۱۲۲.
- 12- Saroglou V. Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review. *Pers Individ Dif.* 2002; (32): 15-25.
- 13- Hills P, Francis LJ, Argyle M, Jackson CJ. Primary personality trait correlates of religious practice and orientation. *Pers Individ Dif.* 2004; (36): 61-73.
- 14- Maltby J, Day L. The reliability and validity of the Death Obsession Scale among English university and adult samples. *Pers Individ Dif.* 2000; (28): 695-700.

تجربی نشان داده‌اند که ترس از مرگ با سطوح میزان مذهبی بودن رابطه دارد، به طوری که افراد با گرایشات مذهبی متوسط ترس بیشتری از مرگ دارند در حالیکه ترس از مرگ در بین افراد با گرایشات مذهبی شدید و افراد بدون گرایشات مذهبی کمتر است [۲۹]. مثلاً در یک تحقیق، مسیحی‌های مومن مرگ را کمتر از افرادی که دیدگاه مذهبی متزلزلی داشتند، ترسناک دانستند [۲۸]. اضطراب مرگ در بزرگسالانی که ایمان راسخی به نیرو یا موجودی عالی دارند، خیلی کم است، نیرویی که می‌تواند تحت تأثیر مذهب نیز قرار داشته باشد [۲۸]. در یک نتیجه‌گیری کلی می‌توان گفت سوگیری مذهبی بیرونی با وسواس مرگ به ویژه در زنان ارتباط دارد. این نتیجه با این دیدگاه که سوگیری مذهبی درونی با جنبه‌های مختلف سلامت روان و سوگیری مذهبی بیرونی با ضعف روانی رابطه دارد، همسویی نشان داد. از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر این بود که نمونه مورد بررسی تنها شامل دانشجویان بوده است. بنابراین، به نظر می‌رسد که در تعمیم یافته‌های پژوهش حاضر به سایر طبقات اجتماعی باید جانب احتیاط را رعایت کرد، چرا که احتمال اینکه در نگرش‌های مربوط به مرگ با توجه به عوامل جمعیت‌شناختی تفاوت‌هایی مشاهده شود، وجود دارد [۳۰]. همچنین امکان دسترسی به نمونه‌ای متشکل از افراد مسن به منظور مقایسه یافته‌های به دست آمده فراهم نشد و از آنجایی که نگرش‌های مربوط به مرگ و به تبع آن اضطراب و وسواس مرگ در دوره‌های مختلف تحول به احتمال زیاد دچار نوسان می‌شود، بنابراین پیشنهاد می‌شود یافته‌های پژوهش حاضر روی نمونه‌های دیگر به ویژه سالمندان و افراد محتضر نیز تکرار شود.

تشکر و قدردانی

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی تحت عنوان «نقش جهت‌گیری‌های مذهبی درونی و بیرونی در وسواس مرگ» می‌باشد که با شماره ۶۵۸۴ در دانشگاه پیام نور استان آذربایجان شرقی به تصویب رسیده

- 23- Cohen AB, Pierce JD, Chambers J, Meade R, Gorvine BJ, Harold G, Koenig HG. Intrinsic and extrinsic religiosity, belief in the afterlife, death anxiety, and life satisfaction in young Catholics and Protestants. *J Res Pers.* 2005; (39): 307-324.
- 24- Hayes J, Schimel J, Arndt J, Faucher EH. A Theoretical and Empirical Review of the Death-Thought Accessibility Concept in Terror Management Research. *Psychol Bull.* 2010; (136): 699-739.
- 25- Fortner BV, Neimeyer RA. Death anxiety in older adults: A quantitative review. *Death Stud* 1999; (23): 387-411.
- 26- Heintz LM, Baruss I. Spirituality in late adulthood. *Psychol Rep.* 2001; (88): 651-654.
- 27- Neimeyer RA, Van-Brunt D. Death anxiety. In H. Wass & R. A. Neimeyer (Eds.), *Dying: Facing the facts*, 3rd Edition (pp. 49-88). Washington, DC: Taylor & Francis; 1995.
- 28- Neimeyer RA. (Ed.) *Death anxiety handbook: research, instrumentation, and application.* New York: Taylor and Francis; 1994 a.
- 29- Pyne DR. A model of religion and death. *J Socio-Eco.* 2010; (39): 46-54.
- 30- Fessler DMT, Navarrete CD. The Effect of Age on Death Disgust: Challenges to Terror Management Perspective. *Evol Psychol.* 2005; (3): 279-296.
- 15- Abdel-Khalek AM. Death obsession in Egyptian samples: Differences among people with anxiety disorders, schizophrenia, addictions, and normals. *Death Stud.* 2002; (26): 405-416.
- ۱۶- محمدزاده علی، اصغرزاده فرید علی اصغر، عاشوری احمد. بررسی ساختار عاملی، روایی و اعتبار مقیاس وسواس مرگ. فصلنامه تازه‌های علوم شناختی. ۱۳۸۸؛ ۴۱: ۷-۱.
- 17- Donahue MJ. Intrinsic and extrinsic religiousness: Review and meta analysis. *J Pers Socia Psychol.* 1985; (48): 125-137.
- ۱۸- جان بزرگی مسعود. بررسی اثربخشی روان درمانگری با و بدون جهت‌گیری مذهبی (اسلامی) بر مهار اضطراب و تنیدگی [رساله دکتری]. تهران: دانشگاه تربیت مدرس؛ ۱۳۷۷.
- 19- Fry PS. Religious involvement, spirituality and personal meaning for life: Existential predictors of psychological well-being in community-residing and institutional care elders. *Ag Ment Heal.* 2000; (4): 375-387.
- 20- Cicirelli VG. Personal meanings of death in older adults and young adults in relation to their fears of death. *J Gerontolog.* 2001; (25): 663-683.
- 21- Cicirelli VG. Fear of death in older adults: Predictions from terror management theory. *Death Stud.* 2002; (57): 358-366.
- 22- Rosenblatt A, Greenberg J, Solomon S, Pyszczynski T, Lyon D. Evidence for terror management theory: I. The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *J Pers Socia Psychol.* 1989; (57): 681-690.